

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

Vinkler Bálint

**MAGYARORSZÁGI BOROK KRAKKÓBAN
A 16. SZÁZAD VÉGÉN (1589–1600)**

Témavezető: Prof. Dr. Papp Klára

**DEBRECENI EGYETEM
TÖRTÉNELMI ÉS NÉPRAJZI DOKTORI ISKOLA**

Debrecen, 2013.

Az értekezés elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

I.

Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

A 16. és 17. században az egyik legfontosabb kiviteli cikkünk a bor volt, amely főleg Lengyelországban, ill. a Cseh Korona tartományaiban talált piacra. A kérdésnek az első gazdaságtörténeti folyóiratunk a *Gazdaságtörténelmi Szemle* is kiemelt fontosságot tulajdonított, már az első számában (1894) célul tűzte ki minden borkereskedelemre vonatkozó forrásanyag feltárását. A „Szemle” hasábjain főként Tagányi Károly és Takáts Sándor közölt adatokat és levéltári forrásokat, mégpedig a felső-tiszavidéki borokra vonatkozóan. Ezek közül a legértékesebbek a Szepesi Kamara éves összesítő kimutatásai a borkivitel után szedett harmincad-jövedelmekről. Ami a nyugat-magyarországi borkivitelről, erre a témára először Póda Endre hívta fel a figyelmet *A soproni bor* című munkájában.

A II. Világháború előtt – témánk szempontjából – két jelentős mű született. Lengyel részről Krystyna Pieradzka az 1935-ben megjelent *Handel Krakowa z Włogrami w XVI. wieku* (Krakkó kereskedelme Magyarországgal a 16. században) című művében 50 oldalt szentelt krakkói borkivitelünk kérdésének. Magyar részről Komoróczy György foglalkozott a témával, aki az 1944-ben megjelent *Borkivitelünk Észak felé* című munkájában a lengyelországi levéltárak forrásanyagáról is tudósított.

Gazdaságtörténet-írásunk a múlt század 60-as éveiben új lendületet vett; ekkortól az egyes országok külkereskedelmét egész Európában az össz-európai gazdaság kontextusában kezdik el vizsgálni, főként a kereskedelmi útvonalak, az ár- és bértörténet, valamint a külkereskedelmi mérleg és külkereskedelmi aktivitás tükrében. A 16. és 17. századi harmincadvám-kimutatásokat Ember Győző, Pákh Judit és Zimányi Vera vizsgálták. A csehszlovák történészek (Ondrej Halaga, Štefan Kazimír és Marie Marečková) ezidőtájt újraértelmezték a korabeli Magyarország északi és nyugati kereskedelmi kapcsolatait. Lengyelországban pedig Marian Małecki hívta fel a figyelmet a Krakkói Állami Levéltárban található rendkívül gazdag városi vámanyagra, amely többek között a Krakkó és Magyarország közti kereskedelem kutatását is lehetővé teszi.

A 16–17. századi borkivitelünkkel ebben az időszakban – elsősorban a szabad királyi városok iratanyagára támaszkodva – Házi Jenő, N. Kiss István, Harald Prickler, Marie Marečková, Fügedi Erik és Buza János foglalkoztak; város- és társadalomtörténeti munkásságuk kapcsán pedig többek között Orosz István, Gecsényi Lajos és Granasztói György érintették a témát. A hazai szőlő- és bortermeles, valamint a borkivitel irodalmát (1848-ig bezáróan) Feyér Piroska foglalta össze. 1990 után a 16–17. századi kereskedelem-történetünkhöz Pap Ferenc és Draskóczy István járult hozzá; előbbi a Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599–1637) publikálásával, utóbbi pedig Kassa város északi borkivitelének vizsgálatával.

Jelen dolgozat esetében az elsődleges célkitűzésünk az volt, hogy a krakkói vámnaplók alapján megbecsüljük Krakkóba irányuló borkivitelünk mennyiségét és értékét. Ennek ismeretében ugyanis meghatározható, hogy a város milyen arányban részesedett az északi össz-kivitelből, egyrészt a felső-magyarországi, másrészt a soproni borok tekintetében. Ahhoz, hogy a borok értékét meg tudjuk határozni, szükség volt a 16. század végi pénz- és mértékrendszerek, valamint a borárak tisztázására is. A pénzrendszerek Huszár Lajos és Marian Gumowski munkássága révén ismertek, néhány lengyel és magyar ürmérték tisztázásához azonban saját kutatásra is szükség volt. Ami a borárakat illeti, ezek tekintetében egyrészt Dányi Dezső és Zimányi Vera soproni ártörténeti tábláira, másrészt a Kerekes György által a századfordulón publikált Kalmár Gergely deák féle üzleti könyv borárakkal kapcsolatos feljegyzéseire támaszkodhattunk.

A krakkói vámosok a naplókba a bort Krakkóba szállító – többnyire külföldi – kocsisok és kereskedők nevét és lakhelyét is feltüntették. Ezek az adatok egyrészt prozopográfiai, társadalomtörténeti, másrészt kereskedelem-földrajzi vizsgálatokat is lehetővé tesznek. A kereskedők beazonosítása, társadalmi helyzetük és kapcsolataik feltárása – időszüke miatt – nem tűnt megvalósíthatónak, így csupán a topográfiai adatok feldolgozására vállalkoztunk. Ezen adatok alapján rekonstruálhattuk a legfontosabb borszállítási utak nyomvonalait, mind a magyarországi, mind a lengyelországi szakaszokon. A 16. századi lengyelországi útvonalhálózat feltárásához – a vámnaplókon túl – olyan kiváló forrásokra is támaszkodhattunk, mint a Krakkói Vajdaság 1564/65. évi útvám-reviziója, valamint az 1570. évi útvám-reviziója, melyeket mára a lengyel szakirodalom is feldolgozott. A Krakkói Vajdaságtól keletre eső területek esetében pedig a Rusz Vajdaság 16. századi történelmi atlaszát használhattuk, melyet Aleksander Jabłonowski adott ki még a 19-20. század fordulóján.

A lengyel törvénytárak, rendeletek és városi iratok tanulmányozásakor számos borkereskedelemmel kapcsolatos intézkedést találtunk. Ebből arra következtethettünk, hogy a 16. század második felétől olyannyira megnövekedett a borbehozatal, hogy az nemcsak vajdasági, de országos szinten is problémákat vetett fel. Számos rendeletre Komoróczy is felhívta már a figyelmet, de nem foglalta őket rendszerbe. A korszakunkra vonatkozó legfontosabb törvényeket, rendeleteket és szabályzatokat, ill. a borkereskedelem lengyelországi gyakorlatát mi is fontosnak tartottuk ismertetni.

II.

A kutatás során használt források és módszerek

Az értekezés elsődleges levéltári forrásai a Krakkó városi vámnaplók (Regestra Thelonei Civitatis Cracoviensis) AMKr. rkps. 2115–2121. (1589–1600); a Krakkó városi bepincézési könyv (Wydawanie win z piwnic. Nigra signa) AMKr. rkps. 2344.; és a városi boradó jegyzékek (Regestrum exactionis ducillariae civilis a vinis) AMKr. rkps. 1658. Fol. 7–18. (1590); rkps. 1661. Fol. 7–20. (1592); rkps. 1662. Fol. 7–19. (1593); rkps. 1665. Fol. 105–120. (1594); rkps. 1667. Fol. 95–114. (1595); rkps. 1669. Fol. 89–106. (1596); rkps. 1671. Fol. 97–115. (1597) rkps. 1673. Fol. 87–103. (1598); rkps. 1675. Fol. 99–122. (1599); rkps. 1677. Fol. 89–107. (1600).

A krakkói vámnaplók – kisebb-nagyobb hiányosságokkal – 1589 és 1792 között mintegy 200 évet felölelő időszakból maradtak fenn és napi lebontásban őrzik a városkapun áthaladó szállítmányok részletes adatait. Ebből mi csak az 1589–1600-ig terjedő időszak, azaz az első 12 év anyagát vizsgáltuk, abból is csak a borra vonatkozó bejegyzéseket. A vizsgált anyag nem fedi le mind a 12 évet teljesen, a 144 hónapból csupán 72-t dokumentáltak. Teljes évkörök csak a következő évekből maradtak fenn: 1593, 1594, 1595, 1597. Milyen jellegű információkkal szolgálnak ezek a dokumentumok? Feltüntetik (1) a kereskedők és kocsisok nevét és lakhelyét, (2) a szállítmányok részletes adatait, többek között a szállított borok fajtáját és a hordók méretét, (3) a fuvarhoz használt lovak és szekerek számát, valamint (4) a borok után kirótt vámot.

A krakkói királyi vámkamarát 1589-ben, III. (Waza) Zsigmond lengyel király szüntette meg. Ez az intézkedés összhangban állt azzal a Báthori István által is képviselt gazdaságpolitikával, amely a belső vámokat felszámolta és a vámkamarákat az ország belsejéből az országhatárra igyekezett kitolni. Az országos vámkamara bezárása után azonban a krakkói kereskedelmi vám nem szűnt meg, a vámszedés jogát az új király a város megrendült anyagi helyzetére és hűségére való tekintettel Krakkónak adományozta. Az adománylevél szerint minden külföldi kereskedő a városba behozott, ill. a városban vásárolt áruja értékének minden egyes lengyel márkája (= 48 lengyel garas) után fél lengyel garast volt köteles fizetni. Az áruk értékét a vámosok egy fix tarifa alapján becsülték meg, amely nem tükrözte az áru valós piaci értékét; annál ti. jóval alacsonyabb volt.

III. Zsigmond a kereskedelmi vámszedés jogával együtt új hídvámot is adományozott a városnak. Ez a hídvám fél garas bevételt jelentett minden árut szállító ló után, amely átlépte a városkaput – akár befelé jövet, akár kifelé menet. Ezt a vámot mindenki fizette, még a lengyel király szolgálói is. A hídvámot csak az után a ló után nem kellett megfizetni, amelyet a kereskedők a várostól béreltek. 1589-től az új kereskedelmi és hídvámot a városkapuban szedték, és a két vámról közös jegyzéket vezettek. Ez a tény számunkra különös jelentőséggel bír, mert a lovak után fizetendő hídvám miatt minden kereskedőt meg kellett állítani, és ha már megállították, a közös jegyzékbe azt is beírták, hogy mit visz, függetlenül attól, hogy a kereskedő vámköteles volt-e vagy sem. Ennek a vámolási és jegyzői gyakorlatnak köszönhetően a legtöbb vámmentes borszállítmányról is tudomásunk lehet.

Az 1591/1592. évi vámnapló kivételesen nem a városi vámokat tartalmazza. Ebből az évből nem maradt fenn a városi vámregiszter, csak a **czwarty grosz** nevű országos, rendkívüli vám naplója. (Ezen vám szedését ebben az évben maga a város bérelte ki.) Ez a napló a tényleges kereskedelmi forgalomról csak hiányos képet ad, hiszen a rendkívüli vámot a legtöbben már a határon befizették a rendes vámmal együtt.

A városi bepincézési napló (Wydawanie win z piwnic. Nigra Signa) (1588–1600) egy kb. 300 folio terjedelmű kézirat, melynek eredetét nekünk sikerült tisztázni. A kézirat teljes képet ad a pincébe bocsátott borok forgalmáról. Krakkóban ugyanis a városba hozott bort első alkalommal csak a városi bepincéző mesternek (srotmagister/szrotmistrz) volt szabad pincébe bocsátani. A bepincézési regiszter vezetése kronológikus szerkesztési elvet követ. A dátum a lap bal szélén szerepel, általában hetekre,

ritkábban napokra lebontva. Ezután az „In cellam ...” vagy „Nigra Signa” megjegyzés utal arra, hogy a bort egyszerűen csak házhoz kellett-e szállítani és lebocsátani, vagy pedig előbb valaki pincéjéből fel is kellett azt hozni. Az előbbi esetben a pince tulajdonosának a neve következik, majd a bor fajtája, a hordók száma, és ha a hordó nem felelt meg a krakkói szabványoknak, akkor a mérési eredmények alapján annak pontos tartalma. Utóbbi esetben két név is szerepel; először azé, aki a bort megvette, utána pedig azé, akinek a pincéjéből fel kellett a bort hozni, vagyis akitől megvették azt. „Nigra Signa” esetén csak a bor fajtáját írják ki, a pontos mennyiséget csak ritkán. A mérési eredményeket a magyarországi borok esetében négy mértékegységben tüntetik fel: a soproni bort soproni akóban (kb. 71,5 l), a felső-magyarországi bort az öt soproni akót kitevő „magyar hordóban” (kb. 352,5 l), a pozsonyszentgyörgyi bort morva akóban (55 l), a gyöngyösi, baranyai, szerémségi és erdélyi borokat pedig krakkói barillában (66 l).

A harmadik, szintén jelentős forráscsoport a városi boradó (*ducellaria civitatis* vagy *czopowe miejski*) jegyzékek. A boradót – az országos boradó mintájára – János Albert lengyel király adományozta a városnak 1493-ban, rendes adó gyanánt. Hasonlóan az (alább ismertető) országos boradóhoz, a városi boradó is a krakkói kimérőket terhelte. A boradó képezte a városi egyik legfontosabb bevételi forrását, ezért a részletes jegyzőkönyv egy példányát a városi számadáskönyvhöz is csatolták minden évben. Az általunk vizsgált városi boradójegyzékek is tulajdonképpen ezek a városi számadáskönyvekhez csatolt „speciale regestrum”-ok.

A városi számadáskönyvek tisztázati példányai mellett a piszkozatok is fennmaradtak az általunk vizsgált időszakból. Ez azért fontos, mert az 1590. és az 1592. évi boradó jegyzékek csak a piszkozati példányban maradtak fenn, az 1589. és a 1591. évi boradó jegyzékeknek pedig ilyen formában sem maradt nyoma. A különféle borok után fizetendő adó mértékét ezekből az adójegyzékekből ismerhetjük meg. A 16. század végén egy lengyel forintot kellett fizetni minden magyar (gönci) transzportfordó, a soproni borok esetében minden ötödik soproni akó, a szentgyörgyinél pedig minden tizedik morva akó után. A városi boradó naplók – csakúgy, mint a vámnaplók vagy a bepincézési jegyzékek – a kronológikus szerkesztési elvet követik. Általában heti, ritkábban napi pontossággal iktatták a befizetéseket. Minden bejegyzés az adózó nevével kezdődik, ezt követi az adózott bor fajtája és pontos mennyisége, majd a kirótt és befizetett adó összege.

Ha a lengyel országgyűlés megszavazta a rendkívüli adókat, akkor a városi boradón felül a bormérők országos boradót (*ducellaria regni* vagy *czopowe koronne*) is kötelesek voltak fizetni. Az országos boradó behajtásában az uralkodó a városokat úgy tette érdekeltté, hogy minden harmadik állami adógaras után egy garast a város is beszedhetett saját pénztára javára. Ez a járulékos városi adó volt a *ternarii grossorum*, melyet Krakkóban a városi boradóval összevonva szedtek és foglaltak jegyzékbe.

Egyik legfőbb célunk az volt, hogy az 1589 és 1600 közötti 12 évre vonatkozóan meghatározzuk, mekkora volt krakkói borkivitelünk volumene éves lebontásban. A választás azért erre az időszakra esett, mert ebből az évkörből egyszerre három részletes, statisztikai vizsgálatra alkalmas kimutatás is fennmaradt, az imént ismertett (1) krakkói városi vámnaplók, (2) a krakkói boradó naplók és (3) a krakkói bepincézési könyvek. Ezek nem csupán összesítő kimutatások; itt minden tranzakció szerepel, a vámnaplókban napi, a másik kettőben heti pontossággal. Mivel a behozott borok mennyiségét éves, havi, heti, de még napi szinten sem összesítették – nyilván nem volt erre igény –, ezért ezt magunknak kellett elvégezni. Felbecsülhetetlen a jelentősége annak, hogy a krakkói borkivitelünket egyszerre több, egymástól független jegyzék is dokumentálja. Bármilyen részletes legyen ugyanis egy-egy adatsor, kontroll-források nélkül nem lehet megállapítani, hogy az mennyire teljes, ill. pontos.

Ha a tényleges borforgalomra vagyunk kíváncsiak, nem elégedhetünk meg a három forrásból kinyert, egymástól kisebb nagyobb mértékben eltérő eredményekkel külön-külön. Nekünk egy, a tényleges borforgalmat leginkább megközelítő negyedik, kritikailag rekonstruált adatsorra van

szükségünk. Az eltérések okait részletesen fel kell deríteni, ill. a források minden egyes tételét egybe kell vetni egymással. Nem nyerhető reális eredmény, ha csupán a különböző jegyzékek éves eredményeit átlagoljuk.

A borforgalmat mind a három forrás (vám-, adó-, és bepincézési könyvek) egyszerre csak négy évből (1593. 1594. 1595. 1597.) dokumentálja, a többi nyolc évből a vámnaplók hiányoznak vagy töredékesek. A teljes vizsgált időszakot csak a bepincézési könyv fedi le. Mivel a borszállítmányok részletes összehasonlítása a három napló alapján rendkívül aprólékos, pontos és időigényes művelet, ezért eltekintettünk attól, hogy mind a négy teljesen lefedett évkör adatsorait kritikailag egybevegyük. Megelégedtünk az 1597. évi – egyébként legterjedelmesebb – adatsorok vizsgálatával. A többi év borforgalmának kiszámításához a bepincézési naplót vettük alapul, és a tényleges behozatali forgalmat annyival növeltük meg – minden borfajta esetében külön-külön –, amennyivel a három adatsor kritikai egybevetése szerint a tényleges forgalom a bepincézési napló adatait 1597-ben felülmúlta.

A Krakóba behozott borok mennyiségi mutatóinak rekonstruálása után a borok értékét kellett megbecsülni. A felső-magyarországi borok áránál Kalmár Gergely deák (kassai kereskedő) üzleti könyvét vettük alapul. Ez az 1570-es évekre érvényes termelői árakat tartalmazza. Sok esetben a borok minőségére is történik utalás, így a bor minősége és ára közötti összefüggésekre is következtethettünk. Fontos minőség és árképző tényező volt már ekkor is, hogy a bor milyen (első-, másod-, vagy harmadosztályú) borvidékről származik, ill. hogy közönséges borról vagy főborról, netalán (természetes) aszúrról van-e szó, azaz hagyományos, vagy kései szüretből származnak-e. Fontos volt továbbá, hogy újborról, 1-2 éves borról vagy éppen ennél is régiebb óborról volt-e szó. Kassai és krakkói adatok egybehangzó tanúsága szerint ugyanis az óbor értéke átlagosan 60%-kal múlta felül az újbort. Az áreltérések arányát egyéb minőségbeli különbség esetén is meg lehetett állapítani, ami végső soron lehetővé tette, hogy az 1570-es évek felső-magyarországi borárait a különböző minőségek függvényében is modellezhesük. A szempontunkból releváns 1590-es években érvényes borárakra tehát a '70-es évek borár-adatai alapján következtettünk, mégpedig úgy, hogy figyelembe vettük, milyen mértékben romlott a magyar kamarai forint az ezüst árfolyamához képest.

Ezeket a felső-magyarországi minőségi kategóriákat és borárakat – a legolcsóbb és legdrágább borárakból kiindulva – a krakkói boráraknak és minőségeknek is megfeleltettük. A városban a boroknak legalább négy ára létezett. A tanácsi bejegyzések könyvéből a borok krakkói beszerzési árára következtethettünk, a városi számadáskönyvekben a borok nagybani eladási, ill. kimérési árára, a vajdai limitációkban pedig a borok hatóságilag limitált kimérési árára találtunk adatokat. A magyarországi és a krakkói árak egybevetésével – a Kassa-Krakko úton keletkezett szállítási költségek kiszámítása után – a magyar kereskedők, ill. a lengyel kimérők hasznát is megbecsülhettük.

A felső-magyarországi és a pozsonyszentgyörgyi borok esetében a kivitel értékét a krakkói eladási ár alapján számítottuk ki, mivel ezeket többnyire magyar kereskedők vitték a városba. A soproni borok értékét ezzel szemben a soproni eladási árfolyamon kellett számolnunk, hiszen a borért morva és sziléziai kereskedők érkeztek Sopronba. A 16. század végi soproni borárak esetében a Dányi–Zimányi féle ártáblák adatait tekintettük mérvadónak.

A kereskedelmi útvonalak tisztázásához – a krakkói vámnaplókban található helyrajzi adatokon túl – használtuk még Soproni borkiviteli jegyzéket is (SVL. Lad. XLI et QQ fasc. 4. Nr. 171.), amely a levéltárban található. A jegyzék azoknak a soproni boroknak a kiszállításáról tudósít, amelyeket a külföldi kereskedők – az uralkodó engedélyével – Ausztrián keresztül vittek északra. (Az uralkodói engedélyre az osztrák borok védelmét célzó rendi protekcionizmus miatt volt szükség.) A jegyzékek feltűntetik a kiszállító külföldi kereskedő nevét és lakhelyét, amelyből a krakkói borkereskedelem útvonalaira is fontos következtetéseket vonhatunk le. A lengyelországi kereskedelmi útvonalakra a Wyrozumska által kiadott 1570. *¶vi Krakko ¶vajdas¶gi ¶trev¶zi¶* mellett az 1564/65. *¶vi Krakko ¶vajdas¶gi h¶d- ¶s ¶tv¶m rev¶zi¶* (APKr. Arch. Sang. rkps. 19.) bizonyult hasznosnak. Egy

Sopron–Prága–Krakkó borszállítás valószínűségét tisztázandó a prágai 1597. 17vi v1mnapl1t (AMP. Ungeltní registra. Sg. 2054.) is áttanulmányoztuk.

A helyrajzi névalakok megadásakor a sziléziai és morvaországi településeket a mai hivatalos cseh és lengyel alakban adtuk meg (Gleiwitz helyett Gliwice). Ettől csak abban az esetben tekintettünk el, ha a helységnek közismert magyar alakja is van (Olmütz, Brünn, Boroszló). A történelmi Magyarország Szlovákiában található településneveit szlovák és magyar alakban is feltüntettük (Sp. Hrchov/Szepesgörgő); a szlovák megnevezést csak a szabad királyi városok esetében hagytuk el (Bártfa, Kassa, Eperjes stb.). A borok távolsági kereskedelmébe a vizsgált térség szinte minden etnikuma bekapcsolódott, ezért a keresztnévek a forrásokban hol lengyel (Janusz/Janek), hol német (Johann), hol cseh (Ján), hol szlovák (Janko), hol magyar (János), hol ruszin (Iwan, Iwko,) alakban fordulnak elő. A keresztnévváltozatokat az akkori „lingua franca” vagyis a latin névalak (esetünkben „Johannes”) alapján hoztuk közös nevezőre.

A borfuvarozás költségeinek kiszámítására a Sopron–Krakkó távolságon egy 1544. évi udvari számadáskönyv (Regestrum generale Severini Bonar ... 1544. Bibl. XX. Czart. Nr. 1033.) alapján tehettünk kísérletet. Mivel a fuvar költségek kiszámítására más forrásunk nem volt, ezért az 1590-es évek díjszabásaira is ebből az 1544. évi tarifából következtettünk – a lengyel forint és az ezüst árfolyamának változása alapján.

III.

Az eredmények tézisszerű felsorolása

1. A 16. század végén használatos lengyel és magyar űrmértékek között a következő átváltási arányokat találtuk:

- 1 soproni akó = 104 krakkói kwarta
- 1 felső-magyarországi (gönci) exporthordó = kb. 130 krakkói garniec vagy 5 soproni akó

A szakirodalomban három űrmérték 16. században érvényes méretével kapcsolatban nincs egységes álláspont: lengyel részről a **garniec** és a **wiadro wielkie**, magyar részről pedig a felső-magyarországi exporthordó (gönci hordó) esetében. A források alapján sikerült ezeket tisztáznunk:

- 1 felső-magyarországi exporthordó = 5 wiadro wielkie/soproni akó
- 1 wiadro wielkie/soproni akó = 26 garniec
- 1 krakkói garniec = 2,75 liter
- 1 felső-magyarországi export- (gönci) hordó = 357,5 liter

A garniec-re vonatkozó eredményünk a Nowa Encyklopedia Powszechna (garniec = 2,75 liter), a magyar exporthordóra vonatkozó pedig Bogdán István számításait (1 gönci hordó = 352,5 l) támasztja alá. A magyar és lengyel folyadék-űrmértékek közti átváltási arányok segítségével úgy véljük, lezárulhat egy-egy mértéktörténeti vita, mind a magyar, mind a lengyel oldalon.

2. A lengyel törvénytárak (Volumina Legum, ill. Volumina Constitutionum) számos olyan rendelkezést tartalmaznak, amelyek a magyarországi borok kereskedelmét szabályozzák. A legfontosabbak az 1578. évi, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy a 16. század folyamán végig – 1578-tól pedig különös szigorral – tilos volt lengyel alattvalónak Magyarországra utazni borért. A bort Felső-Magyarországról magyar, Sopron környékéről pedig morva és sziléziai kereskedők vitték Krakkóba. A felső-magyarországi borok kereskedelmi felügyeletét maga a lengyel állam látta el a közös határ mentén 1578-ban telepített 10 állami borlerakat révén. Ezek Nowy Targ, Nowy Sącz (Szandec), Biecz, Dukla, Jaśliska, Rymanów, Krosno, Lesko, Sambor és Stryj településeken működtek. Az ellenőrzőpontok sora 1601-ben Żmigroddal, 1607-ben Jordanówval, 1611-ben Grybówval, 1620-ban pedig Dynówval és Rybotyczéval bővült. A magyar borkereskedők számára útkényszer vezetett be, hogy útjuk során ezen lerakatok egyikét mindenképpen érintsék.

Ha a szejm megszavazta a rendkívüli adókat, ezeken a helyeken mind a magyar, mind a lengyel kereskedőktől 2 lengyel forintot szedtek; az előbbiektől lerakati adó (składne winne), utóbbiaktól pedig kimérési illeték (czopowe koronne) címen. A magyarokat érintő lerakati adót 1611-ben rendes adóvá változtatták. A lengyel alattvalókat sújtó kereskedelmi határozat csak a soproni borokra vonatkozóan oldották fel 1593-ban, azzal az indoklással, hogy a külföldiek nem hoznak megfelelő mennyiséget, ill., hogy a nyugatról érkező borok számára a nyugati határ mentén nincs a piacok zavartalan ellátását biztosító állami lerakat.

3. A Felső-Magyarországról egész Lengyelországba (vagyis nem csak Krakkóba) irányuló borkivitelünkről mindössze néhány, összesítő harmincad-kimutatás alapján alkothatunk fogalmat. Ezek szerint éves kivitelünk a 16. és 17. század fordulóján 10 és 15 ezer hordó, 210 literes hordóval számolva 21 és 31,5 ezer hektoliter között ingadozott. A krakkói források szerint ebből a mennyiségből a város évente átlagosan 4040 hl-t vett föl, vagyis a lengyelországi össz-kivitel kb. 15 %-át. Hasonló a helyzet a soproni borok esetében is. Prickler számításai szerint Sopron városa átlagos évjárat esetén kb. 30.000 akó (21.450 hl) bort adott el külföldre. A vámkönyvek szerint ebből Krakkó – a 12 év behozatali mutatóit átlagolva – évi 2444 akót (1748 hl) vett fel, vagyis a Prickler által becsléselt soproni össz-kivitel 8,1%-át. Ha azonban a Házi Jenő által ismertetett 1566/67. évi soproni bormérői számadáskönyv 11.673 akós kivitelét tekintjük átlagos kiviteli értéknek, akkor abból Krakkó az imént említett 2444 akós behozatalával 20,9% arányban részesült. A vámnaplók szerint

Krakkóból sem a felső-magyarországi borokat, sem pedig a soproni borokat nem szállították tovább északra nagy mennyiségben, ezért a város a magyarországi boroknak csupán fogyasztópiaca volt, tranzit-, vagy elosztószerepet nem játszhatott Lengyelország központi részei felé.

4. Krakkói borkivitelünk éves szintű ingadozása a magyarországi szüreti eredményekkel hozható összefüggésbe. Tokaj, Tarcjal és Bodrogkeresztúr tizedbor adójának mennyiségi adatait a vonatkozó évek krakkói behozatali számsorával egybevetve azt látjuk, hogy a krakkói behozatal éves ingadozása teljes mértékben a hegyaljai szüreti eredmények ingadozását tükrözik, csupán egy-egy év késéssel. Ennek az az oka, hogy a bor esetében a gazdasági év nem januárban, hanem novemberben kezdődik – Szent Márton napja, november 11. egyben az újbor napja is –, a szállítmányok java része azonban csak a következő év elején érkezett meg a távolabb fekvő fogyasztópiacokra.

5. Hazai kutatók Krakkó és Lengyelország szerepét a magyar borkivitelben mindezidáig csak a felső-magyarországi borok szempontjából vizsgálták. Eddig nem volt bizonyítékunk arra, hogy az Európa szerte híres soproni borokból Lengyelországba is nagyobb mennyiség jutott volna. A krakkói városi jegyzékek azonban arról tanúskodnak, hogy a soproni nemcsak jelen volt a város piacán, de egyes években még felül is múlta a magyarországi borok forgalmát. A szakirodalom alapján eddig úgy tudhattuk, hogy a soproni bort főként Sziléziába és Morvaországba szállították. A lengyel törvények és a krakkói források ismeretében azonban világossá vált, hogy ennek a két tartománynak azért volt olyan nagy a forgalma, mert az itteni kereskedők a soproni borral egyben Lengyelországot is ellátták. (A lengyeleknek a kereskedelmi határzár feloldásáig tilos volt Magyarországra utazni borért.) A soproni borok éves behozatali mutatói szintén a magyarországi szüreti eredményektől függtek. A legtöbb soproni bor (7146 soproni akó $\approx$ 5116 hektoliter) 1597-ben érkezett Krakkóba, ami nem meglepő, hiszen 1596-ban évtizedes rekordtermés volt a Fertő-tó vidékén.

6. A borok árának 16. század végi alakulásával mind magyar, mind lengyel ár- és bértörténeti munkák foglalkoznak. Ezek nagyobb – a borokkal csupán érintőlegesen foglalkozó – ártörténeti munkák, ahol a szerzők megelégedtek azzal, hogy egy adott év borár-indexét a rendelkezésre álló adatok számtani közepével vegyék egyenlőnek. Kérdéses, hogy az ilyen, borfajtákat, -kategóriákat stb. egybemosó árindexek mit reprezentálnak, ill. levonható-e belőlük egyáltalán bármiféle következtetés. Jelen dolgozatban a felső-magyarországi borárak modellezésekor nemcsak általában a „bor” árát igyekeztünk meghatározni, hanem – a források borárhoz kapcsolódó megjegyzéseit figyelembe véve – a korabeli minőségi kategóriákat is megkíséreltük rekonstruálni. A modellezésnél a korabeli szóhasználat és számviteli gyakorlat alapján különbséget tettünk „bor”, „főbor” és „aszú” között; új-, valamint egy-két éves és óbor között. Nem hagytuk figyelmen kívül azt sem, hogy más és más volt a bor ára attól függően is, hogy milyen termőterületről származott, ill. attól hogy az éppen melyik kereskedelmi fázisban volt (termelői ár, magyarországi felvásárlási ár, különféle krakkói árak).

A források szerint Krakkóban a bornak legalább négy árfolyama létezett. Volt egy beszerzési ár, amelyen a polgárok a külföldi kereskedőktől vásároltak, létezett egy általunk „középnak” elnevezett ár, amin a pincébe tett és megadóztatott borok értékét tartották számon. A nagybani eladási, valamint a kimérési áron felül létezett még egy „limitált” kimérési ár is, amelyet azonban a kereskedelmi gyakorlat nem vett figyelembe. A krakkói árkategóriákat nemcsak egymásnak, hanem – közvetett adatok, különféle számítások és hipotézisek segítségével – a felső-magyarországi minőségi és ármodellnek is meg lehetett feleltetni. Így a magyar és a lengyel borkereskedők, ill. kimérők tiszta hasznának kiszámítására is kísérletet tehattünk. Az árfolyamok összehasonlításából kiderült, hogy egy hordó felső-magyarországi boron a magyar kereskedők 11–28%-os, a krakkói kereskedők nagykereskedelmi értékesítés esetén 25–30%-os, kimérés esetén pedig 50–60%-os tiszta hasznot realizálhattak.

Kassai és krakkói források egybehangzó tanúsága szerint a borok szállítási költsége rendkívül magas volt. A 16. század utolsó évtizedében egy felső-magyarországi (gönci) exporthordó bor szállítását egy 100 km-es útszakaszon kb. 2 magyar kamarai forintért vállalták el. A magyar

kereskedőknek egy transzportfordó bor Kassáról Krakkóba szállításáért tehát 5 magyar forintot kellett fizetniük. A szállítási költség a Sopron–Krakkó viszonylatban (kb. 520 km) egy felső-magyarországi (gönci) exporthordóra vetítve, vagyis 5 soproni akó esetén kb. 10,5 forint volt. Míg a felső-magyarországi borok Krakkóba szállítására a lengyel határhoz közeli (főként Sáros megyei) falvak fuvaros népe vállalkozott, addig a soproni borokat morva és sziléziai kocsisok vitték Krakkóba.

7. A vámnaplók a bort szállító kereskedők, ill. kocsisok lakhelyét is megőrizték. Ezen településnevek alapján a fontosabb borvidékeket és a korabeli borszállítási utak nyomvonalát is rekonstruálhattuk, ill. térképre vetíthettük. A felső-magyarországi borok esetében közvetlenül a termőhelyről vittek bort Ónodról, Miskolcra, Szádalmásról, Abaújszántóról, Göncről, Tolcsváról és Sárospatakról, míg a soproni és pozsonyszentgyörgyi borok esetében a termőhelyhez legközelebb csak Pozsonyból és Bécsből érkezett szállítmány. A felső-magyarországi borokat egyrészt a szabad királyi városokon keresztül, másrészt Zemplén megyén keresztül szállították Lengyelországba. A legtöbb fuvaros Bártfa környékéről származott, innen is főként Bártfa és Eperjes közötti útvonalról. A krakkóiak nemcsak a magyar kereskedőktől vásároltak, hanem olykor a keletebbre fekvő határmenti borlerakatokból is, többek között Jaśliskából. Felső-magyarországi bor a legnagyobb kerülővel Przemysł-n keresztül érkezett Krakkóba. A pozsonyszentgyörgyi borok túlnyomó többsége Árva megyei kocsisok közreműködésével érkezett, Nyitra és Turóc megyéken keresztül. A soproni borok szállítási útvonala a rövidebb, ún. „alsó úton” Pozsony, Nový Jičín és Oświęcim városán, a hosszabb ún. „felső úton” pedig Bécs, Brünn, Olmütz, Bytom és Będzin városán keresztül vezetett.

8. A szekerek átlagos terhelése a soproni borszállítmányok esetében a korábbi 30 akóról (eine ganze Ladung) átlagosan 21,13 akóra (kb. 1650 kg) csökkent. A felső-magyarországi borokat magyar (gönci) transzportfordóban hozták, ebből legfeljebb négy fért fel egy szekérre (kb. 1600 kg). A szekereket átlagosan 6 ló vontatta, egy lóra tehát kb. 270 kg teher jutott.

IV.

Az értekezés tárgyában megjelent publikációk

1. A krakkói vámnaplók tokaj-hegyaljai borokra vonatkozó bejegyzései 1597-ből. = Orosz István–Papp Klára (szerk.): *Szőlőtermelés és borkereskedelem*. Debrecen, 2009. 55–76.
2. A magyar arisztokrácia lengyelországi borkereskedelme a 16. század végén. (Pethő Gáspár és Albert Walders krakkói polgár perének tanulságai). = Papp Klára–Püski Levente (szerk.): *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változások és életviszonyok*. Debrecen, 2013. 63–80.
3. Krakkói adalékok felső-magyarországi borkivitelünk múltjához (Útvonalak, utak és szállítás a 16–17. század fordulóján) = *Acta Universitatis Debreceniensis - Acta Historica* 20. (2013) (megjelenés alatt)
4. Soproni borok Krakkó piacán a 16. század végén. = *Soproni Szemle* 61. (2014) (megjelenés alatt)
5. Krakkói borkivitelünk a 16. század végén. = *Agrártörténeti Szemle* 55. (2014) (megjelenés alatt)